

камунікатыўнай каштоўнасці, не могуць быць апраўданы ніякімі добрымі меркаваннямі, бо навізна – гэта заўсёды інфарматыўнасць.

Прынцып навізны, нарэшце, прадвызначае і нешаблонную арганізацыю навучальнага працэсу, а таксама разнастайнасць прыёмаў працы.

Такім чынам, камунікатыўны падыход да навучання маўленню як віду маўленчай дзейнасці і сродку зносін складаецца з пяці асноўных прынцыпаў, якія цалкам адлюстроўваюць заканамернасці камунікатыўнага навучання маўленчай дзейнасці:

- прынцып маўленчай і мысленчай актыўнасці навучэнцаў;
- прынцып індывідуалізацыі пры вядучай ролі асобаснага аспекту,
- прынцып функцыянальнасці;
- прынцып сітуацыйнасці;
- прынцып навізны.

Катэгорыя камунікатыўнасці з'яўляецца сёння асноўнай платформай, якая аб'ядноўвае сусветную лінгваметодыку. Камунікатыўны падыход да навучання з'яўляецца найбольш аптымальным, эфектыўным і дзейсным у працэсе навучання беларускай мове як замежнай.

Паспяховае авалоданне замежнымі мовамі ў наш час – гэта неабходная перадумова для атрымання запатрабаванай і цікавай працы ў нашай краіне і за мяжой, умацавання сяброўства з прадстаўнікамі розных краін, прафесійнага росту ў абранай галіне спецыялізацыі. Таму ў сусветнай практыцы навучання мовам ставяцца задачы навучання замежнай мове як сродку зносін, прыладзе ўзаемаўзбагачэння розных народаў і краін.

Т. Запатылак

НАЗВЫ ПОСУДУ І ХАТНЯГА НАЧЫННЯ Ў БЕЛАРУСКІХ ЗАМОВАХ

Традыцыйная духоўная культура беларускага народа найбольш поўна пададзена ў вуснай народнай творчасці, у складзе якой вылучаецца такі жанр, як замовы.

Замовы былі выкліканы да жыцця працоўнай практыкай чалавека, яго гаспадарчымі патрэбамі. Замоўныя формулы – матэрыял для даследавання светапогляду старажытнага чалавека, яго эвалюцыі. Гэта той матэрыял, у якім побач з забабоннымі ўяўленнямі нашых далёкіх продкаў мы знаходзім і шмат рацыянальнага. Менавіта таму замовы прыцягвалі да сябе ўвагу даследчыкаў – фалькларыстаў, літаратуразнаўцаў, мовазнаўцаў. Сярод іх можна вылучыць Ф.І. Буслаева, М. Крушэўскага, І.П. Сахарава, Я.Ф. Карскага, К.П. Кабашнікава, В.С. Новак, А. Афанасьева, М.Ф. Пазнанскага, К.В. Вельмезаву, Г.А. Барташэвіч.

Даць азначэнне жанру замовы надзвычай складана. Гэта цяжкасць тлумачыцца разнастайнай формай замоўных формул, а таксама тым, што існуе вялікая колькасць азначэнняў замоў. Слушнымі ўяўляюцца меркаванні М. Крушэўскага, які адным з першых звярнуў увагу на магчымасці слова ў замоўных формулах. Паводле меркаванняў вучонага, замова – гэта выказанае

словамі пажаданне, спалучанае з пэўным абрадам ці без яго, пажаданне, якое павінна абавязкова здзейсніцца [Крушэўскі 1876, с. 23]. Для абазначэння замоў выкарыстоўваюць яшчэ і тэрміны “загаворы”, “нагаворы”, “шэпты”, “шаптанні”, “малітвы”, “словы”, “чары”, “замаўленні”.

Тэксты замоў сведчаць аб занатаваных у іх высокіх эстэтычных і мастацкіх магчымасцях слова. Іх мову, як і іншых фальклорных твораў, трэба разглядаць як пачатак беларускай літаратурнай мовы, адну са значных яе крыніц. Вывучэнне мовы замоўных формул будзе садзейнічаць больш глыбокаму іх асэнсаванню. Трэба адзначыць, што замовы даследаваліся як з’ява этнаграфічная і літаратуразнаўчая, а пытанне аб іх моўным багацці вывучана недастаткова.

Што да лексічнага багацця замоў, то значны пласт яго складае прадметна-бытавая лексіка, даследаванне якой у складзе гэтага жанру вуснай народнай творчасці падаецца надзвычай актуальным і надзённым.

З улікам асноўных азначэнняў і крытэрыяў вылучэння лексіка-семантычных груп, прапанаваных шматлікімі вучонымі, была праведзена класіфікацыя прадметна-бытавой лексікі беларускіх замоў, якая дала магчымасць вылучыць наступныя лексіка-семантычныя групы: назвы посуду і хатняга начыння; назвы мэблі; назвы гаспадарчых прылад; назвы прылад для палявання, рыбалоўства, збіральніцтва; назвы бялізны; назвы вырабаў для сну; назвы прадметаў гігіены; назвы ткацкіх і швацкіх прылад і прадметаў; назвы вырабаў для захоўвання і пераносу рэчаў.

Звернемся да аналізу адной лексіка-семантычнай групы – назвы посуду і хатняга начыння, у склад якой уваходзяць наступныя лексічныя адзінкі: *гарлачык, гаршчок, дзяжа, жбан, кацёл, кубак, міска, нож, патэльня, стакан, ступа, талерка, цэбар, цёрла (цёрка), карыта, печ, качарга*.

Дадзеная лексіка каштоўная ў тым аспекце, што яна дае магчымасць звярнуцца да найбольш старажытнага, першапачатковага пласта беларускай мовы, які абслугоўвае жыццёва важную сферу фізічнага існавання чалавека. Прадметы посуду і хатняга начыння прызначаны абслугоўваць самую значную патрэбнасць чалавека ў прыманні ежы, якая выклікае неабходнасць яе прыгатавання з мэтай зрабіць яе больш засваяльнай.

Так, напрыклад, слова *печ* – адзін з асноўных рытуальных цэнтраў космасу сялянскага жытла [Беларуская міфалогія 2006, с. 379]. Яна ўзяла на сябе функцыі міфалагічнага асяродку хаты. У міфалагічным плане печ успрымалася як утаймавальніца прыроднага агню і адначасова яго захавальніца, што сімвалізавала няспынны працяг жыцця ў хаце. Значная колькасць рытуалаў сямейнай накіраванасці выконвалася каля печы. Гэта лексема выкарыстоўваецца ў замовах ад крыві, ад падымку, ад рожы, пры лячэнні вогніка, супраць злодзеяў, ад сурокаў. Напрыклад, у раздзеле “Таючыя, лячэбныя замовы і дзеянні” ў замове супраць крыві: “*Ішлі калекі праз тры ракі. Лазу дралі, у **печы** палілі, сок цадзілі, кроў замаўлялі*” [с. 370]¹.

¹ Тут і далей фактычны матэрыял падаецца паводле кнігі “Замовы” / [уклад. У.А. Васілевіч, Л.М. Салавей]. – Мінск: Беларусь, 2009. – 519 с.

Патэлья ў сваім рытуальным выкарыстанні мае тую ж семантыку, што і іншыя прадметы пячнага начыння. Галоўным у іх магічнай прагматыцы застаецца матыў сувязі з агнём, які вызначае ачышчальныя якасці гэтых прадметаў. Не абыходзіць патэлья медыятыўнай функцыі – выконвае ролю пасрэдніка ў дачыненнях з іншасветам. Як адзначае Т. Валодзіна, патэлья, прылада пячнага начыння, сімвалізуе сабою цэнтр хаты, а ў праекцыі на макракосм атаясамліваецца з сакральным цэнтрам Сусвету [Валодзіна 1999, с. 31]. Гэта слова сустракаем у замове на каханага ў раздзеле “Падбор шлюбных пар. Адносіны ў сям’і”: “*Як гэты перац верціцца на патэльні, так няхай раб Божы (імя) верціцца, пакуль не ўбачыць рабу Божую (сваё імя)*” [с. 33].

Ступай называецца драўляная або металічная пасудзіна, у якой таўкуць што-небудзь таўкачом. Разам з тым гэта лексема мае спрадвечнаславянскае паходжанне. У беларусаў, як і ў іншых славян, ступа ўяўляецца адным з атрыбутаў дэманічных істот. “Ступа – увасабленне першакрыніцы, зямлі, жанчыны. Амбівалентная накіраванасць на пераход да новага жыцця праз смерць абумовіла выкарыстанне ступы ў народнай медыцыне і замовах” [Беларуская міфалогія 2006, с. 494]. Гэту намінацыю сустракаем ў групе “Замоў ад шкадлівага ўздзеяння на псіхіку” ў замовах ад суроку: “*Соль табе ў вочы, вочы – колам, а язык – ступіцай*” [с. 161].

Кацёл – “вялікая металічная пасудзіна круглай формы (для награвання вады, прыгатавання ежы)” [ТСБЛМ 1999, 286]. На думку М. Фасмера, гэта слова запазычана ў праславянскую эпоху з гоцкага *katils ці *katilus” [Фасмер 1964, с. 351]. Адзначаная лексема выкарыстоўваецца ў замовах ад усіх няшчасцяў: “*Я ў хаце ляжу, на вуглі гляджу. Як вуглю згарэць, так табе ў катле кінець*” [с. 284].

Трывала замацавалася ў народнай свядомасці ізаморфнасць галавы чалавека з круглым посудам, часцей з *гаршчком*. Як і чалавек, посуд нараджаецца, жыве і памірае. Сувязь гаршка з душамі продкаў тлумачыць суаднясенне яго з дамавіком. У замовах гаршчок уяўляецца месцам “пражывання” хатняга духа найперш з прычыны свайго судачынення з печчу і прасторай каля яе, а пад другое, з прычыны сутыкання з агнём. “Вера ў магчымасць посуду змяшчаць у сабе як матэрыяльныя, так і нематэрыяльныя субстанцыі забяспечыла выкарыстанне яго ў народнай медыцыне” [Валодзіна 1999, с. 71]. Семантыка посуду ў народнай культуры рэпрэзентуе не толькі мікракосм чалавека – яго самога, яго галаву, чэрава, дом і нават труну, але і дэманструе структуру самога Космасу. Лексема “гаршчок” актыўна ўжываецца ў групе “Замоў ад шкадлівага ўздзеяння на псіхіку” ў замовах ад прырэпалаху: “*Госпадзі Божа, памажы. Думнаму, нагаданаму – соль на прыпечак, што паганымі вачыма – гаршчок між шчок*” [с. 231].

Значнасць *дзяжы* ў этнакультурным кантэксце абаяваецца на багаты семіятычны фон уласна хлеба. Семантыка дзяжы як крыніцы пладавітасці прадвызначыла метафару “дзяжа як жаночае чэрава”. Яна як улонне хлеба-жыцця сімвалічна ўвасабляе зямлю. Дзяжа мае прыналежнасць да кола

элементаў, звязаных з хатнім вогнішчам. З гэтым словам звязана група “Таючых, лячэбных замоў і дзеянняў”, напрыклад, замоў ад падрыву: “*З-пад дзяжы, з-пад мяжы, залатнік залаты, стала дарога на карэнні, стань, залатнік, на месцы*” [с. 362].

Металёвыя прадметы ў традыцыйнай культуры асэнсоўваліся як самастойная магічная сіла, нават калі яны і не выкарыстоўваліся актыўна, а ляжалі нерухома. Значная колькасць прадпісанняў народнай медыцыны звязана з выкарыстаннем *нажа*. У шырока распаўсюджаным звычаі, калі клалі нож пад калыску, назіраецца імкненне аддзяліць дзіця ад ніжняга свету, стварыць перашкоду для пранікнення адмоўных уплываў. У групе замоў “Цяжарнасць. Роды. Гадаванне дзяцяці” сустракаем засцерагальную функцыю нажа ў замове ад дзіцячых крыксаў-плаксаў: “*Крыксы, плаксы, начныя, дзянныя, урочныя, малочныя, падумныя, падзіўныя, ідзіце на печ, на **нажы** парэжцеся, на верацёны накаліцеся, ад раба Божага (імя) адкасніцеся*” [с. 62]. Нож успрымаецца таксама як мяжа, што падзяляе людзей і чарадзеяў, убіты нож сімвалізуе прыпыненне, фіксаваў тое ці іншага стану або якасцяў чалавека. Гэта адлюстравана ў замовах ад зглазу, а таксама ў замовах, каб забыць каханага чалавека.

Качарга ўвайшла ў культурную прастору дзякуючы існаванню ў сваёй сэнсавай структуры семантычнай напоўненасці яе асноўных лейтматываў – агню і жалеза. Качарга як адзін з вельмі патрэбных у гаспадарцы прадметаў сімвалізавала “свой” свет, які дапамагаў чалавеку ў штодзённым жыцці і праз тое аберагаў яго. Адсюль функцыянаванне качаргі ў якасці абярэга. Гэта функцыя выразна адлюстравана ў групе “Замоў ад шкадлівага ўздзеяння на псіхіку” ў замове, якую трэба прамовіць, калі на цябе нехта нядобра глянуў: “*Соль табе ў вочы, перац табе ў нос, цёрла ў горла, дзярках у зубы, **качаргу** за плечы і каб чэрці цягалі на печы*” [с. 161]. На думку Т. Валодзінай, “абарончая семантыка качаргі вызначаецца двума чыннікамі: тэхналагічным (пераўтварэнне і ўзаемадзеянне жалеза і агню) і функцыянальным (выкарыстанне качаргі як аб’екта культуры)” [Валодзіна 1999, с. 21].

Прааналізаваныя прыклады назваў посуду і хіпняга начыння яскрава сведчаць пра светаўспрыманне чалавека, які надае гэтым рэчам чужацкае значэнне і верыць у тое, што ў складзе замоўных формул яны маюць дастатковую сілу, каб адагнаць хваробу, забраць боль, усяляюць упэўненасць і надзею на выздараўленне.

Літаратура

1. Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік/ С. Санько [і інш.]; пад агульн. рэд. К. Клімкевіч. – 2-е выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2006. – 599 с.
2. Валодзіна Т. Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў / Т. Валодзіна. – Мінск: Тэхналогія, 1999. – 167 с.
3. Крушевский Н. Заговоры как вид русской народной поэзии / Н. Крушевский // Варшавские университетские известия. – Варшава, 1876. – № 3. – 58 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / рэдкал.: М. Р. Суднік [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1999. – 784 с.

5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / Перевод с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. Под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина. – Москва, 1964.

М. В. Курачыцкая

БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ ПСІХАЛОГІІ Ў ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫМ АДЛЮСТРАВАННІ

Вынікам распрацоўкі беларускай тэрміналогіі, якая вядзе свой адлік з першага дваццацігоддзя XX, з’яўляецца распрацаваны пласч спецыяльнай лексікі, у тым ліку па псіхалогіі. Пры дасканалым і ўважлівым вывучэнні адметнасцей тэрміналагічнай лексікі становіцца зразумелым, што яна патрабуе свайго ўдакладнення і пастаяннай апрацоўкі, што тлумачыцца неабходнасцю забеспячэння патрэб грамадства, імкненнем інтэлігенцыі карыстацца беларускай мовай, пашыраным стварэннем электронных сайтаў на роднай мове і фарміраваннем аўтаматызаваных банкаў даных па розных галінах навук. Вывучэнне тэрміналагічных слоўнікаў па псіхалогіі дазволіць прасачыць этапнасць упарадкавання тэрмінагаліны, а таксама ацаніць назапашанне беларускай тэрміналогіі псіхалогіі.

Мэта даследавання палягае ў вывучэнні гісторыі беларускай тэрміналогіі псіхалогіі. Для дасягнення пастаўленай мэты перадусім мяркуецца фарміраванне па магчымасці поўнай картатэкі тэрміналагічных крыніц. Фарміраванне картатэкі слоўнікаў адбывалася паводле асноўных і аўтарытэрных бібліяграфічных крыніц: Г. Цыхун, Л. Чарняўская “Тэрміналагічныя слоўнікі (асноўныя выданні) 1918 гг.” (2000) [9] і З. Саўка, В. Кіпель “Беларускія слоўнікі і энцыклапедыі” (2002) [3]. У выніку праведзенай працы ўдалося вылучыць 8 профільных крыніц. Каштоўнасць слоўнікаў заключаецца ў тым, што гэта невывучаны скарб, у якім змяшчаецца матэрыял, неабходны для вывучэння і разумення адметнасцей фарміравання беларускай навуковай тэрміналогіі псіхалогіі.

Першым крокам у справе мэтанакіраванай распрацоўкі тэрміналогіі псіхалогіі з’явіўся слоўнік “Тэрмінолёгія лёгікі і псіхалогіі” (1923) [2]. Менавіта з гэтай крыніцы пачынаецца адлік тэрміналагічных слоўнікаў у галіне псіхалогіі. Па структуры – гэта руска-беларускі перакладны слоўнік, у якім падаецца 1090 псіхалагічных тэрмінаадзінак, пададзеных у алфавітным парадку. Адрасуецца студэнтам педагагічных і псіхалагічных факультэтаў, выкладчыкам псіхалогіі, філолагам і ўсім, хто цікавіцца псіхалогіяй і беларускай мовай. Мэта тэрміналагічнага слоўніка: забяспечыць патрэбы ў беларускіх тэрмінах для адукацыйнай сістэмы і навукі. Выйшаў слоўнік, дзякуючы створанай ў 1921 г. Беларускай навукова-тэрміналагічнай камісіі, у рамках якой была надрукавана вялікая колькасць слоўнікаў па розных галінах навукі.

Наступным крокам у справе распрацоўкі тэрміналогіі псіхалогіі стаў “Праект слоўніка. [Для БелСЭ]” (1935) [6]. Пасля значнай і выніковай працы Навукова-тэрміналагічнай камісіі, у 30-я гады была распачата падрыхтоўка Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, у выніку праведзенай работы толькі за